

TARTALMI-LOGIKAI KAPCSOLÁSFORMÁK A SZÖVEGBEN

Békési Imre: A gondolkodás grammatikája. Szöveg- és mondat szerkezeti elemzések, Tankönyvkiadó, Budapest, 1986

Békési Imre a 70-es évek elején kezdett a mondat fölötti szöveg-egységekkel foglalkozni. A nyelvészeti folyóiratokban egymás után jelentek meg a szöveg különböző kérdéseit boncolgató tanulmányai. Vizsgálta a közös elemek kapcsoló szerepét a szövegben, a mondatok sorrendjének és logikai kapcsolásának összefüggését, négymondatos beszédművekben, a beszédmű tömbösödését és színterjedését, majd a konstrukciós formákra kezdett figyelni. Németh László esszéiben a mellérendelő kapcsolás konstrukcionális szerepét és a magyarázó konstrukciótípust vizsgálta. A *Szövegszerkezeti alapvizsgálatok* című, 1982-ben megjelent könyve után, melyben az egy bekezdésnyi terjedelmű újságcikkek mondat szerkezeti lehetőségeit elemezte, újabb könyvében bonyolultabb szövegeket, esszéket vizsgál.

A gondolkodás grammatikájában a szöveg felépítés tartalmi-logikai szabályrendszerét kutatja. A könyv címe szokatlannak tűnhet, ezért is fűz hozzá Békési magyarázatot. A gondolkodás grammatikája metaforikus cím, írja, a szövegalkotás vagy szöveg felépítés helyett használja a gondolkodás szót, s ezzel a könyv szemléletét felerősítve tükrözteti. Nem formálisan, kívülről közelíti meg az esszé szövegének felépítését, hanem értelmi oldalról: „a kifejezendő gondolat mint tartalom, valamint a gondolat kifejezés mint kommunikációs szándékú megoldás felől”. Nem a szöveg grammatikáját ígéri a cím, hanem ennél jóval többet: a valóság, a valóságot tükröző gondolat és a gondolat nyelvi formájaként keletkezett szöveg hármasságára figyelve tárja fel a szöveg szerkezetét.

A vizsgálat középpontjában Németh László esszéi állnak, de más szerzők műveiből is találunk elemzett részeket Békési könyvében, többek között Babits, Kosztolányi, Móricz, Déry, Devicséri, Illyés, Csóori, Pilinszky, Csáth, Füst Milán munkáiból is idéz „töprengő-fejtegető” részleteket.

A szerző kiindulópontja az, hogy az intellektuális műfajokban felismerhető egy szerkezeti alapegység. Ezt szövegkonstrukciós formának nevezi. A szövegkonstrukciós formák jellegzetes változatai a konstrukciótípusok. A konstrukciós forma három tag közötti kapcsolás viszonya. A két kapcsolás közül az egyik mindig fontosabb, ez a főkapcsolás. Vagyis a konstrukciótípust két tartalmi-logikai viszonyfajta hierarchikus egysége jellemzi. „A két kapcsolás viszonyával a gondolat mozgását lehet megragadni: egy ellentét következményét vagy megokolását, egy előrevetett általánosítás megokoló kifejtő magyarázatát vagy egy elvárás-törő ellentét megengedésbe forduló útját stb.” — írja Békési.

A konstrukciótípusok tagjai mondategészek, mondategészek és tagmondatok vagy tagmondatok és mondatrészletek. A bemutatott esszérészletekből kiderül, hogy a szöveg mondatai között is ugyanolyan viszonyok lehetségesek, mint az összetett mondatok tagmondatai között. A találmra kiválasztott két példa is ezt bizonyítja: „Az embermadár megszületett, / *de* az embermadár szomorú ott a magasban, / *mert* le kell szállnia a földre, ahol marakodás folyik, gondok nehezülnek, csatták és sár párolog” (Karinthy). „1. A magyar jambus természetes adottságai közül mindaddig a mondatkezdettel (szólamkezdettel), vagyis az imaginárius sorkezdettel foglalkoztam. / 2. *De* mi van a mondat végén? / 3. Hiszen a mondatvég (sorvég) a döntő, lévén itt az ómega lényegesebb az alfánál. / 4. Itt bizony már nem olyan egyszerű a helyzet” (Nemes Nagy Ágnes). Mindkét esetben elvárástörő (megszorító) ellentét és okadó magyarázó viszony van a tagok között, az első idézetben a mondat szintjén, a másodikban a szöveg szintjén. Még abban is hasonlóság figyelhető meg, hogy a 2. és a 3. tag tartozik szorosabban össze, ezek alkotnak egy tömböt. Az első tag és a tömb közötti viszony a fontosabb tartalmilag, az ellentét tehát a főkapcsolás. (A Nemes Nagy Ágnes-szövegben a 4. tag semlegesen kapcsolódik a tömbhöz, s vele alkot egy nagyobb tömböt.)

Békési Imre választ ad arra a kérdésre, hogy az író miként tagolja, viszonyítja gondolatát, és milyen nyelvi-nyelvhasználati eszközei vannak a gondolat modellálásának. A gondolatépítés legtermészetesebb eszköze a sorrendezés, az információrészek sorrendje, nyelvi szempontból pedig a viszonyjelölés, vagyis a kötőszóhasználat. Békési bebizonyítja, hogy az író kötőszókkal modellálja a denotált tényállásokat. A példanyagban olyan szövegek vannak, amelyek kötőszóval vannak jelölve. A konstrukciótípus megértését ugyanis a kötőszók könnyítik meg. Ha hiányzik a kötőszó, az olvasó nehezebb helyzetben van, s ha nincs felkészülve a jelöletlen viszony felismerésére, félreértheti a szöveget. Horger Antal tudományos bűne is az volt — ahogyan azt Török Gábor kimutatta —, hogy elmulasztotta feltárni a József Attila-vers mondatainak egymás közötti viszonyait, jelöletlen logikai kapcsolatait.

Az esszében a grammatikai tagolás általában egybeesik a gondolatéval, de el is térhet attól. Békési azt is vizsgálja, hogy kételkedhetünk-e az írói központosásban. Pl. nem lett volna-e helyesebb pontot tenni, s jobban elkülöníteni a mondatokat, vagy vesszővel közelebb hozni az egymáshoz tartozó információrészeket.

Nem mellékes az sem, hogy milyen sorrendben helyezkednek el szerkezeti tagok, mert más sorrenddel másként tagolódnak a konstrukció, vagy a funkció felől nézve „más kommunikációs stratégia másként (más sorrendben) tagolja az információt, s ebből következően másként viszonyítja a komponenseket”. A kisebb szövegegységek mindig úgy épülnek fel, hogy beépülhetnek a nagyobb szövegek megfelelő helyére.

A magasabb egységbe beépített komponensek formáját is a felépítő komponensek sorrendje határozza meg.

Békési a konstrukciótipusok közül a leggyakoribbakat, az ellentéteség és az okozatiság konstrukcionális összefüggéseit tekinti át, figyelembe véve, hogy a konstrukciótipus felépítettsége szerint lehet elemi (ha két kapcsolat van benne) és bővített (ha az elő- vagy utótagban egyéb kapcsolások is vannak), beépítettsége szerint pedig viszonylag önálló, viszonylag önállótlan (ha magasabb szövegegység része) és teljesen önállótlan (ha grammatikailag alá van rendelve.) Az elemzett típusok a következők: megokolt utótagú, következtető utótagú, megokolt előtagú, következtető előtagú ellentét, ellentétes utótagú magyarázat, ellentétes előtagú következtetés, megokolt előtagú következtetés, megokolt utótagú következtetés és ellentétes utótagú ellentétek. A több száz esszé-részlet elemzése alapján mondható ki, hogy a tartalmi-logikai viszonyfajták nem egymástól függetlenül szerzik a szöveget, hanem tipikus együttlétük figyelhető meg. Ha valamit ellentétben látunk, akkor azt megokoljuk, vagy ha következtetést fogalmazunk meg, a megokolást szembeállításra építhetjük. Az ilyen elemzéssel bemutatható egy-egy író gondolatfűzése, szöveggalkotásának jellemzői.

A szerző által megkezdett munka folytatható, a nyelvészeti szempontú megközelítés után a következő lépés a stilisztikáé lehetne, mert egyes konstrukciótipusok gyakoribb használata jellemző lehet .korra, műfajra, íróra.

A szövegtannal foglalkozók sok kérdésre választ találnak Békési Imre könyvében, de ajánlhatjuk a mondattani stúdiumot végzőknek is, mert a példás mondatelemzések minden bizonnyal sok mindent megvilágítanak.

LÁNCZ Irén

A PALÓCFÖLDI JELES ÜNNEPEK SZOKÁSAI ÉS HIEDELMEI

Csáky Károly: *Hallottatok-e már hírét?* Madách Könyvkiadó, Pozsony, 1987

Csáky Károly könyvében a Középső-Ipoly mente húsz községében végzett kutatásainak eredményét teszi közzé. A községek legtöbbje kis lélekszámú (5—6000 lakosú település, a nagyobb falvak lakosainak száma 1200—2500. A lakosok vallása katolikus, régebben csak földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak, ma az iparban és építkezéseken is dolgoznak.

Csáky Károly a jeles napok hagyományvilágát ünnepekörök szerint mutatja be és elemzi. Külön értéke mun-

kájának, hogy az általa felkutatott szokásanyagot összeveti azon gyűjtők munkáival, akik e területen előzőleg már alapos gyűjtést végeztek (Ipolyi, Manga). Ezenkívül gyakran utal a tágabb Palócföldön mások által feltárt adatokra is, hogy ezáltal némi összehasonlítási alapot adjon és tágabb összefüggésben láttassa a Középső-Ipoly menti palócok szokásanyagát.

Noha az Ipoly menti magyarság hosszú időn át gazdag szokáshagyománnyal és népi hiedelemkinccsel ren-